

Milan Dolgan
Ljubljana

IZVIR IN USPEH VALJAVČEVEGA PASTIRJA

Nisem našel nobenih pričevanj – ne v Valjavčevi korespondenci ne v prvotnih osnutkih ali rokopisih – iz katerih bi bilo mogoče razbrati, kako je na začetku nastajala in se porajala Valjavčeva povest v verzih ali pripovedna pesnitev *Pastir*. Označimo jo lahko tudi pravljica, pripovedka, otroški ep, živalski ep.

Pesnitev se je pojavila leta 1859, ko je bila 1. decembra natisnjena v 4. zvezku Janežičevega *Slovenskega glasnika* v Celovcu.

Življenjepisna dejstva so naslednja: Matija Valjavec je študiral na univerzi na Dunaju od leta 1851 do leta 1854 in se jeseni tega leta zaposlil kot profesor na gimnaziji v Varaždinu, kjer je ostal dolgo vrsto let. Valjavec je bil torej, ko je izšel *Pastir*, v Varaždinu že dodobra ukoreninjen, teklo je že peto leto. V duhovnem smislu je pomembno troje:

1. Potem ko je kot otrok, gimnazijec in študent že v veliki meri spoznal in izčrpal kulturno dediščino in jezikovno izročilo rodne Gorenjske in nekoliko tudi Kranjske, se mu je na hrvaško-slovenskem vzhodu odprlo drugačno, zelo zanimivo in bogato kulturno in jezikovno področje, ki mu je dajalo številne nove pobude in omogočalo čudovite povezave. Življenjsko vprašanje, ali naj se predvsem pogloblja v ožjo, rodno kulturo, ali pa naj sprejme vabilo širjenja kulturne osnove – se je pri sorazmerno konservativnem Valjavcu, Gorenjcu Prešernovega značaja, razrešilo v prid druge možnosti.

2. Čeprav je Valjavec prišel službovat na Hrvaško, je pod vplivom svojega dunajskega učitelja Frana Miklošiča, deloma pa tudi na osnovi lastnih potreb in lastnega opazovanja, smatral hrvaški kajkavski jezik za del slovenščine. Če je bilo možno in potrebno, ustvarjajoč enotni slovenski knjižni jezik, priključevati k slovenski kranjsčini slovensko štajerščino in slovensko ogrščino (Prekmurje), je bilo možno priključevati tudi kajkavščino, s to razliko, da je imela v tem primeru namesto jezika odločilno družbeno vlogo politična meja. Še dosti kasneje, na primer leta 1876, v jezikoslovni razpravi o komparativu Valjavec označuje kajkavščino kot »hrvatsko slovenščino« in pravi: »*Sravni li se kajkavština s hrvaštinom, vidi se da ima ona formacijo komparativa sasvim slovensku... da je dakle ta točka jedan od dokaza, kojim se sa znanstvenoga gledišta kajkavština pribraja slovenštini.*« Zanimivo je seveda, kako je mogel Valjavec s takšnimi nazori celo življenje dobro delovati in uspevati na Hrvaškem. Vsekakor mislim, da se je po odhodu v Varaždin moral osebno na nek način potolažiti in opravičiti dejstvo, da je zapustil domovino. V literarni zgodovini radi govorimo o tem, da je avstrijska prosvetna oblast namerno

zaposlovala narodno zavedne slovenske profesorje na tujem, na Hrvaškem – morali pa bi upoštevati tudi prizadevanje teh Slovencev, da bi se na tak ali drugačen način razširil slovenski jezikovno-kulturni prostor. O hrvaško-slovenskih jezikovnih odnosih je poučno brati knjigo Trdinovega kolega Franja Kurelca *Recimo koju* (1860, Karlovec).

3. V času univerzitetnega študija je Matija Valjavec začel jasno razločevati, da je pri zbiranju narodopisnega gradiva (ljudske pesmi, ljudsko pripovedništvo) treba postopati znanstveno, to je, naj bodo zbrana besedila zanesljiva, izvirna, neponarejena, nepredelana, po možnosti tudi narečjeslovna. Ker je bil sam ne samo zbiralec in znanstvenik, ampak tudi predelovalec, izmišljevalec, ustvarjalec, kombinator, pesnik in umetnik, je v mladosti izdal ljudsko gradivo včasih tudi nekoliko predelano. Po naselitvi v Varaždin je torej že popolnoma razločeval med zbiranjem in poustvarjanjem, pri čemer je v obeh dejavnostih zelo napredoval.

Valjavčevo poustvarjanje ljudskega gradiva doseže vrh v epu *Zora in Sonca*, ki je vzniknil na osnovi gorenjske ljudske pesmi (1863, 1867), in v tako imenovanih živalskih pripovedkah, ki so vzniknile na osnovi hrvaškega kajkavskega gradiva.

Na drugi strani predstavlja višek Valjavčevega znanstvenega zbirateljstva njegova v Varaždinu v samozaložbi izdana knjiga z naslovom *Narodne pripovedke*. Izšla je leta 1858, torej štiri leta po prihodu v Varaždin in eno leto pred izidom *Pastirja*. Valjavec v predgovoru opredeljuje, odkod je in odkod ni narodopisno gradivo v tej knjigi: »*Naumio sam dati na svetlo mnogo više pripovjedaka nego jih ima u ovoj knjižici i to pripovjedke iz Hrvatske, Štajarske i Kranjske da se je najavilo barem toliko prenumeranta koliko jih treba da se naplate štamparski troškovi, pa zbog toga eto vam samo pripovjedke iz Hrvatske i to iz Varaždinske okolice.*«

(Česar ni opravil sam Valjavec, je skušala leta 1994 nadomestiti Anja Štefan v svoji diplomski nalogi na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Naslov je: *Slovensko ljudsko pripovedništvo iz etnografske zapuščine Matija Valjavca*. Vprašanje pa je, ali je smiselno jezikovno-kulturno ostro ločevati med vzhodnoslovenskim (štajerskim, prekmurskim) in med hrvaškim kajkavskim gradivom, ki ga Anja Štefan pač ne zajema.)

Sočasno ko je Valjavec vestno zbiral varaždinsko ljudsko pripovedništvo (1855–58), ga je tudi že uporabljal kot osnovo lastnega ustvarjanja. Že leta 1857 sta izšli v *Novicah* na osnovi kajkavskih pripovedk, objavljenih v omenjeni knjigi, zasnovani, v heksametrih poustvarjeni živalski pripovedki *Volk Rimljan* ter *Osel, kralj zverin*. *Volk in pes*, prav tako v heksametrih poustvarjena živalska pripovedka na osnovi varaždinskega besedila, je izšla kasneje, leta 1861, v *Slovenskem glasniku*. Leto dni po izidu varaždinske knjige pa je na osnovi ene od njenih pravljic izšla Valjavčeva pravljica ali pesnitev *Pastir*, vendar v drugačnem ritmu, ne v heksametrih.

Izvir Valjavčevega *Pastirja* je torej pravljica iz varaždinske zbirke, in sicer ima naslov *Čudotvorni lokot* (stran 186). To je ugotovil že Viktor Smolej (1980), ki je hrvaški naslov prevedel kot *Čudodelna ključavnica obešenka*. Po domače rečemo žabica. Kot vidimo, je Valjavec banalno žabico priredil, spremenil v bolj poetični prstan, tako da, če si ne bi bil zamislil novega naslova *Pastir*, bi bil lahko naslov *Čudodelni prstan*.

Smolej se ne spušča v primerjanje obeh besedil, temveč le nekoliko površno ugotavlja, da se Valjavec »tesno drži kajkavske predloge«. Mislim, da je potrebno podati slovenski javnosti celotno besedilo kajkavske pravljice, to je predlogo za

Valjavčevo priljubljeno pesnitev. Prevajam pa jo v knjižno slovenščino, pri čemer tvorim odstavke, medtem ko v izvirniku ni nobenega odstavka.

ČUDODELNA ŽABICA

Nekoč je živela žena, ki je imela edinega sina. Ta je hranil sebe in mater: pasel je eno kravo in nabiral drva ter jih nosil naprodaj v mesto. Za prislужeni denar je kupoval kruh zase in za mater.

Zgodilo se je, da je spet nesel butaro na trg, kupil kruh in se vračal domov. Pot ga je vodila skozi gozd in čez pašnike. Pride k pastirjem in vidi, da pobijajo psička. Reče jim: Nikar ga ne tolčite, kaj vam je ta uboga žival storila, dajte psička rajši meni! Pastirji pravijo: Kaj nam daš? Daj nam ta svoj kruh! Res jim je dal kruh, vzel psa in ga nesel domov. Doma ga mati vpraša: Si prinesel kruha? – Ne, s kruhom sem kupil psička. Mati pravi: S čim ga bova hranila? Saj sama nimava kaj jesti. – No, no, grem nabirat vejevje, prodal bom butaro in kupil kruh.

Spet je šel nabirat dračje, spet ga je nesel naprodaj in kupil kruh. Na poti skozi gozd vidi, da pastirji pobijajo mucu. Reče jim: Nikar ne mučite žival, kaj vam je storila, dajte jo rajši meni! Pastirji pravijo: Kaj nam daš? – Kaj naj vam dam, ko nič nimam! Pastirji pravijo: Daj nam tale hleb kruha. Res jim da kruh, vzame mačkico in jo odnese domov. Starka je spet željno čakala na kruh. Ko je sin prišel domov, ga vpraša: Ali mi prinašaš kruha? – Ne, s kruhom sem kupil to mačko. Starka pravi: Saj sam nimaš kaj jesti, kaj boš z mačko. Sin pa reče: Bo že prišla prav. Grem spet nabirat dračje, da ga bom prodal in kupil kruha.

Gre tretjič. Nabere drva, jih nese prodaj, kupi kruh in se odpravi proti domu. Ko gre skozi gozd, vidi, da pastirji pobijajo kačo. Reče: Nikar ne tolčite te kače, kaj vam je storila, zakaj bi jo pobili? Prosil je, naj mu dajo tudi kačo, ker se mu je smilila. Bila je lepo pisana in mu je ugajala. Pastirji pravijo: Kaj nam daš, drugače jo bomo ubili. Fant pravi: Ta hlebec kruha. Res jim da kruh, oni pa mu dajo kačo.

Ko nese kačo proti domu, mu kača reče: Ti me boš hranil, in ko bom odrasla, me boš nesel na svoj dom. Ko je prišel s kačo domov, mati pravi: Kaj spet nisi prinesel kruha? Zakaj si prinesel to žival? Fant pravi: Bo že prišla prav za kaj. In gre še četrtič nabirat dračje, in ko ga nabere, ga nese prodaj in nakupi štiri hlebe kruha in jih prinese domov. Tako so se vsi najedli: pes in muca in kača in mati in on.

Hranil je te živali. Ko kača odraste, jo nese na njen dom. Spotoma mu kača reče: Poslušaj dobro. Moja mati te bo obdarovala z zlatom in srebrom, vendar nikar nič ne vzemi, ti samo reci, naj ti da tisto ključavnico, žabico, ki visi za vrati. Ko boš imel kakšno željo in potrebo, ti samo potrkaj po loku, takoj bo prišlo dvanajst junošev, ki te bodo vedno vprašali: Kaj ukazujete? Ti samo povej, kaj želiš, in takoj boš imel.

Ko fant prinese kačo, ga njeni starši vprašajo, kaj hoče za nagrado, ker je prinesel hčer. On res reče: Dajte mi samo tisto žabico, ki visi za vrati. Starši pravijo: Moj sinko, tega ti ne moremo dati. In kaj bi si pomagal s to žabico? Rajši si vzemi denarja, kolikor ga moreš nositi. Fant pravi: Ne maram vašega denarja, dajte mi samo žabico. Ko mu nista in nista hotela dati žabice, je hotel oditi. Toda spoznala sta, da ga ne moreta pustiti brez plačila in sta mu dala žabico.

Brž ko jo je dobil in se je samo malo oddaljil od kačje hiše, je potrkal po žabici. Takoj so iz žabice prišli junosi, dvanajst. Vprašali so: Kaj ukazujete? – Nič drugega, kot da me takoj prestavite domov. In že je stal pred svojo kočjo. Ko ga je mati ugledala, se je razveselila: Sinko moj, samo da si prišel, tako težko sem živela, ko te ni bilo doma. – Molčite, mati, zdaj bomo živeli boljše kot včasih. Prinesel sem takšno stvar, da bomo lahko živeli. Potem je narahlo potrkal po žabici in priteklo je dvanajst junošev: Kaj ukazujete? – Zame, za mater, za psička in mucu jesti in piti. In to se je zgodilo. Starki je bilo všeč in je še bolj ljubila sina.

Zdaj je fantu padlo v glavo, da bi se rad oženil. Reče materi: Mama, pojdite vi k našemu kralju, naj mi da svojo hčer za ženo. Mati ga je karala: Kaj blebetaš! – No, le pojdite vi h kralju in mu tako recite! Starka si najprej ni upala iti, nato je šla in povedala kralju, da bi njen sin rad dobil njegovo hčer.

Kralj pravi: Dobro. Če zmore narediti to, kar ukažem. Te hribe naj zravnava do jutri zjutraj in takoj naj zraste najlepša pšenica, tako da bom zjutraj že jedel kolače iz te moke. Če to napravi, dobro, če pa ne, bo zgubil glavo.

Starka pride domov v joku: Sin moj, nisi storil prav. Kralj pravi, da bi ti moral do jutri zjutraj zravnati te hribe in da mora rasti najlepša pšenica, tako da bo kralj vse videl na svoje oči in zjutraj jedel kolače. Če pa tega ne napraviš, boš zgubil glavo. — No, mama, če je rekel samo to, potem bo deklita moja. — Jojme, sinko, saj tega ni mogoče narediti. — Molčite, mama, pojdimo spat, boste že videli, ali bo zjutraj vse gotovo ali ne. In ko so povečerjali, je šla mati spat.

Fant pa potrka po žabici in takoj skoči ven dvanajst junošev: Kaj ukazujete? — Hočem, da bi se ti hribi zravnali, tako daleč, kolikor lahko kralj vidi, in na tem polju naj raste najlepša pšenica.

Vse to se je zgodilo. Zjutraj gre starka h kralju s kolačem. Kralj vstane in vidi, da je vse izvršeno, starka pa čaka s kolačem. Kralj pride iz gradu, mati pa reče: Dobro jutro, jaz sem prinesla. Zdaj kralj reče: Dobro, to je napravil. Zdaj mu pa ti povej, da mora do jutri zjutraj skrčiti te gozdove, tako daleč kot se lahko vidi, tukaj pa morajo rasti najlepši vinogradi, in zjutraj hočem že zobati grozdje in pokušati mošt. Če pa tega ne napravi, bo zgubil glavo.

Starka spet pride v joku domov in pove sinu, kaj kralj hoče. Sin pa se samo zasmeje in reče: Dobro dobro, le pojdite spat, boste videli, ali bo zjutraj vse gotovo ali ne. In ko so povečerjali, je šla starka spat, fant pa je potrkal po žabici. Prišlo je dvanajst junošev: Kaj ukazujete? — Ukazujem, da morajo biti do jutri zjutraj vsi ti gozdovi izkrčeni in rasti mora najlepše grozdje.

Tudi to se je zgodilo. Ko kralj zjutraj vstane, vidi, da je vse izvršeno. In starka ga je že čakala z grozdem in moštom v rokah. Kralj pravi: Dobro. Povej sinu, da naj napravi še eno stvar, potem pa bo dobil mojo hčer. Imeti mora takšen grad in toliko živine, kot imam jaz. Če to napravi, bo dobil mojo hčer, drugače pa izgubi glavo.

Starka spet pride domov in pove, kaj kralj zahteva. Potem fant potrka po žabici, iz nje pa takoj skoči dvanajst junošev: Kaj ukazujete? — Do jutri zjutraj mora biti sezidan grad, lepši kot ga je kralj kdaj videl, in imeti moram več živine, kot jo ima kralj, in od vrat mojega do vrat kraljevega grada naj bo stebriščni hodnik, in okrog naj raste prelep vrt, in vrtu vsakovrstno drevje in mnogo ptic naj prepeva.

Vse to se je zgodilo. Zjutraj fant da zapreči šest najlepših konj in se pelje po kraljevo hčer. Kralj reče, da bo poročna gostija trajala pet let. Poročila sta se in pričelo se je svatovanje. Vsakdo je smel priti na gostijo. Trajala je že tri leta, ko je kralju vsega zmanjkalo. Fant reče: Zdaj bom pa jaz gostil vas tri leta.

Pride na svatbo tudi morski kralj. Zelo mu je ugajala kraljeva hči — fantova nevesta. Postal je pozoren, kako je mogoče, da nihče ne kuha, pa je vendar vedno vsega dovolj. Enkrat opazi, kako fant dela z žabico in kako se izvrši vse, kar je hotel. Ko so šli spat, morski kralj ukrade žabico in potrka po njej. Takoj prihiti dvanajst junošev: Kaj zapovedujete? — Da se jaz in ta grad in ta žena prestavimo na črno morje. Vse to se je zgodilo.

Zjutraj se je gospoda prestrašila. Namesto v gradu so ležali v revni koči. Fant je takoj posumil, da je zgubil žabico. Brž gre h kralju in ga prosi, naj njegova mati ostane pri kralju, ker on mora iskat svoj grad. Res odide na pot skupaj s psičkom in muco. Ko pridejo blizu morja, vidijo na oni strani svoj grad. Fant reče: Muca in psiček, ali vidita naš grad? Kako bi prišli do njega? Prispejo k morju in se usedejo. Ker je bil truden, fant zaspi. Psiček in muca pa se dogovorita: Pojva midva po žabico!

Psiček pravi: Ti ne znaš plavat. Sedi name, jaz bom plaval. Prideta k obzidju grada. Psiček pravi: Jaz pa ne znam plezat po zidovju. Muca pravi: Pa se oprimi mene, jaz bom plezala. Tako sta prišla na gank. Maček pravi: Tukaj me čakaj, pes, grem sam noter.

Morski kralj je imel tudi mačke. Muca pride k vratom in mijavka: Mijav. Kralj pravi: Pusti mačko noter. Tako je muca šla noter. Skrivoma je vzela žabico, tako da morski kralj ni videl, šla k vratom in zamijavkala: Mijav. Morski kralj reče: Spusti mačko ven.

Muca pride ven in pes jo vpraša: Imaš? — Imam. Brž pojdiva. Splazita se po zidu in plavata čez morje. Ko sta priplavala že blizu svojega gospodarja, je psiček želel, da bi se lahko pred gospodarjem postavil, da je on prinesel žabico. Zato reče muci: Daj mi žabico. Če mi ne daš, te vržem v morje. Ko sta se prerivala, jima je žabica padla v morje. Riba jo pogoltne. Muca pa zgrabi ribo in reče: Če ne daš žabice, te zakoljem. Riba pravi: Nikar me ne ubij, saj ti dam žabico. In jo izruga.

Zdaj se gospodar zbudi in reče: Kako bi mi prišli tja čez? Psiček in muca rečeta: Gospodar, prinesla sva žabico. — Kje je? — Tukaj.

Fant vzame žabico in potrka. Dvanajst junošev priskoči: Kaj ukazujete? – Ukazujem, da naj se postavi moj grad tja, kjer je bil prej, in skupaj z njim kralj in moja žena. To se je res zgodilo. Zdaj fant vstopi v grad, žena prihiti k njemu in se poljubita. Fant je dal morskega kralja napičiti na raženj in postaviti na sredo morja. Tako je fant dobil nazaj svoj grad in živel je srečno s svojo ženo, morski kralj pa je bil pogubljen.

Vsako lahko sam primerja ljudsko pravljico in Valjavčevo pesnitev in tako rekoč prisostvuje avtorjevemu umetniškemu postopanju, spoznava njegovo umetniško delavnico. Občuduje spretnost in okus, kako je variiral motiviko, kako je izboljšal kompozicijo in estetsko učinkovanje. Pri tem mu je poleg osebne nadarjenosti gotovo pomagalo poznavanje številnih pravljicnih snovi, tudi pravljic z gorenjskega področja in z gorenjskim občutjem. Zrelo in izkušeno se je odločal za čimboljše, čimlepše pripovedne možnosti.

Valjavec na primer nadomesti starše kače s kačjo materjo, kačjo hišo ali dom konkretizira s slikovitim skalnim dularjem (votlino), ki je prevzet naravnost iz Valjavčevih otroških doživetij v Kranju (glej njegovo avtobiografijo 1895: »*Kranj se mi je jako prikupil. Vse kote sem oblazil, največ pa me je bilo poleti doli v Kokri in onstran Save in večkrat smo z lučjo lezli v ono poklino pod Gaštejem, ki smo jo zvali Dular in se je pravilo, da drži v neko klet tam v Šmartnem.*«), celotno dogajanje o kačici pa osvobodi nepotrebne in nerodnega zavlačevanja, ga dramatično zaočroži in takoj privede h koncu.

Navidezno majhna, v estetskem pogledu pa pomembna variacija je ta, da kajkavska pravljica govori o sinu, ki je pač že fant, medtem ko Valjavec pripoveduje na začetku o dečku, tako rekoč otroku. Tako občutimo pesnitev kot otroški ep, zelo zanimiv in poetično skrivnosten tudi zaradi tega, ker se ne ženi fant, ampak otrok. Lahko sicer realistično domnevamo, da je nekje v sredi dogajanja fantič odrasel v fanta, vendar bi bilo tako razlaganje vsiljivo.

Še izrazitejši umetniški učinek, kot ga ima motiv kače matere, ima motiv ječe, ki ga v ljudski pravljici sploh ni. Ne samo da je motivika ječe ganljiva, ampak pesniku tudi omogoča, da še bolj izčrpno odlično prikazuje resnične lastnosti na eni strani takšnih živali, kot so psi, in na drugi takšnih živali, kot so mačke.

Motiv ribe, ki požre prstan, je v ljudski pravljici, kjer riba požre ključavnico (!), pravljичno premalo razvit in izkoriščen, Valjavec pa ga je v polnosti pravljичno razvil in razširil, pri čemer je psu podelil plemenito lastnost usmiljenosti.

Treba je priznati, da je v ljudski pravljici odlično ponazorjeno, kako je muc prišel v sobo in potem odšel iz sobe zamorskega cesarja, čeprav ni jasno, kako je mogel obenem nositi ključavnico, tako da je prstan ne le bolj poetičen, ampak tudi bolj pripraven rekvizit, žabica je pa po svoje bolj slikovita.

Sploh lahko ugotovimo, da ima izvirna pravljica svojstvene, zanimive estetske vrednote in da je Valjavčeva priredba tu in tam sentimentalna. Pravzaprav je le čustveno razvita in ta čustvena razvitost se združuje z umetniško resničnostno opisnostjo. Dober primer za to je ne le motiv ječe, temveč tudi opis mačkovih gibov, medtem ko ga deček boža, ker je prinesel prstan.

V skladu z vzhodnim estetskim čutom so živali in ljudje prikazani manj pravljичno in poetično, pa bolj življenjsko in naturalistično (npr. kako v pravljici pes grobo napade mačka). Pravljica na koncu slika resnično zakonsko življenje moža in žene, medtem ko pri Valjavcu ostaja občutek otroške nedoločnosti in pravljичne negotovosti.

Valjavec je v *Pastirju* združil estetiko, pravljličnost, jezik, občutje in pokrajinskost svoje rodne Gorenjske izpod Storžiča tja proti Kranju ter na drugi strani panonske prvine, vsebovane v predlogi. Predvsem je Valjavčev jezik seveda osrednjeslovenski, ne pa kajkavski ali hrvaški. Valjavec je imel najbrž veliko veselje s tem, da je združeval dve kulturi, jezikovna pretvorba pa je bila bistvena.

V jeziku so prisotni nekateri očitni gorenjski dialektizmi, kot na primer v vrsticah: *Mi zastoj nič ne dajemo* (glagol je naglašen na e), *In pastirci mu rečejo* (glagol naglašen na drugem e), *Kar je rekel, prec je bilo* (precej, takoj), *Vaša gnada, kaj bi rada; Dal te bom ob glavo djati, Tam kali naj koj pšenica*. Itd.

Na drugi strani je v jeziku precej vzhodnih (vzhodnoslovenskih, kajkavskih) prvin, na primer: *Kako bi prek morja prišla* (besedi *kako* in *prišla* sta naglašeni na prvem zlogu, raba predloga *prek*), *S čim te pač bi nadarila* (ta glagol se pojavlja tudi v drugih pravljicah iz varaždinske zbirke), raba besede gorice v pomenu vinogradi, *Tak grad, kakor jaz ga imam* (glagol je naglašen na prvem zlogu), *Pak on lepo v grad pristopa; Psu, kar zvedel je, naznani*. Itd.

Poseben primer neknjižnega in po slovenskem občutju vzhodnega izgovora so na prvem zlogu naglašene dvozložne oblike preteklika pomožnega glagola: *bila bile bilo bili*. Primeri: *Tak je bila stara mati; Kar je rekel, prec je bilo*. V *Pastirju* je 9 vrstic s takšnim, vzhodnim naglasom pomožnika; naglas na koncu se ne pojavi niti enkrat. V Valjavčevi pesnitvi *Sanje* pa je na primer stanje neenotno, in sicer 29: 10 v korist naglasa na drugem zlogu, to je na koncu. Verjetno je bil knjižni naglas teh oblik še neustaljen. Možno je, da se je Valjavec kot raziskovalec naglasa načelno nagibal k temu, naj bi bile navedene glagolske oblike naglašene na začetku, kajti v slovenskih narečjih je pogosto bodisi *bla* bodisi *bila*, redko ali pa sploh neobstoječe in samo umetno pa je knjižno naglašanje na končnem zlogu. Umetni izgovor teh štirih oblik pomožnega glagola povzroča negotovost, slabi naš knjižni jezik, ga ne utrjuje.

Valjavec je po svoje prispeval k sintezi slovenskih zahodnih in vzhodnih narečij pri oblikovanju knjižnega jezika. Treba pa je ugotoviti, da je bil jezikovno precej upogljiv in se je v dolgih letih bivanja na Hrvaškem pustil vplivati od hrvaščine.

Drugi poseben jezikovni primer je v Valjavčevi pesnitvi beseda *junoš*. V kajkavskih pravljicah ima ta beseda obliko *inoš* in pomeni sluga, paž. Ta beseda se smatra za madžarsko. Možno pa je, da so jo Madžari prvotno prevzeli od Slovanov, saj na primer *junoš*, *junoša* obstaja v ruščini in pomeni fant, mladenič, junost pomeni mladost. Isti koren imajo slovenske besede *junak*, *junica*. Valjavec je torej besedo *inoš* preoblikoval v skladu s slovanskimi jeziki in ji odvzel nadih madžarščine. Pomembno pa je, da ima ta beseda, ki učinkuje skrivnostno in zanimivo, v Valjavčevi pesnitvi estetsko razsežnost, ki je ne bi smeli zametavati.

Valjavčev *Pastir* je izšel leta 1859, to je eno leto po Levstikovem *Martinu Krpanu* in enajst let po revolucijskem letu 1848, ki je vžgalo neizbrisni pečat težnji naših ljudi po enakopravnosti in proti izkoriščanju s strani gosposke ter po narodni svobodi («pomlad narodov»).

Sploh bi bilo treba gledati na Valjavca kot na sodobnika Frana Levstika – oba sta se rodila leta 1831 – in kot na nekakšnega gorenjskega Levstika. Seveda je ubiral drugačno življenjsko pot in imel svojevrsten značaj. Kot je *Martin Krpan* izraz narodne in družbene revolucije, je *Pastir* med drugim predvsem izraz družbene revolucije. Značilno je namreč, da je Valjavec v svoji pesnitvi močno poudaril in povečal cesarjeve (ne kraljeve, kot je v pravljici!) grožnje proti pastirju:

*Dal te bom ob glavo djati
za predrznost, da si upal
vzdigniti pokonci glavo
in zbuditi tako misel,
črv, ki viješ se po prahu!*

V varaždinski pripovedki je grožnja čisto kratka, ne pa cel govor, kot je tukaj. Nedvomno je Valjavec dal duška ogorčenju svojega rodu, ker revolucionarno vrenje ni prineslo pričakovanih rezultatov, ampak se je, nasprotno, ponovno vzpostavljaj absolutizem. Ohranjeni dnevniki in drugi spisi Valjavčevih sošolcev (Janez Božič, Janez Trdina, Matevž Freljih) kažejo, kako zelo so bili leta 1848 naši dijaki v Ljubljani politično razgibani. Zdi se, da je bil Valjavec politično zadržan, kar dobro kaže njegova pesnitev *Sanje*.

Ko sem pregledoval razne dokumente v zvezi z Valjavčevim kasnejšim delovanjem, sem postal med drugim pozoren, da ni imel osebnih stikov s škofom Josipom Jurijem Strossmayerjem, čeprav bi glede na Valjavčevo znanstveno delo in položaj to pričakovali. Zdi se, da demokratično čuteči Valjavec – podobno kot Matija Majar Ziljski – ni prenesel niti izrazite cerkvene avtoritarne osebnosti, čeprav je bil Strossmayer po svoje naprednjak.

Zanimivo je vprašanje, ali je Valjavca pri ustvarjanju *Pastirja* spodbudil prejšnje leto izdani Levstikov *Martin Krpan*. Ali sta tekmovala, kdo bo na osnovi slovenskega ljudskega izročila ustvaril pomembni narodni in vplivni sodobni ljudski tekst? Kar je *Martin Krpan* v slovenski prozi, je *Pastir* v slovenski poeziji. Krpan in Pastir sta vogelna kamna našega slovstva. France Levce omenja, da je bila Valjavčeva varaždinska zbirka Levstiku »vsakdanja dušna paša«.

Pastir je velik uspeh tako estetsko kot idejno-moralno. Glede na zamorskega cesarja sta kaznovana goljufija in kraja. Vendar je uspeh posebno estetski. *Pastir* ni živalska pripovedka, čeprav njegova lepota v veliki meri temelji na pogodljivem opazovanju in opisovanju živalskih lastnosti, in sicer lastnosti najbolj domačih živali, ki spremljajo človeka, to je psa in mačke. Živalske lastnosti se kažejo v dejanjih – pač v skladu z Levstikovim navodilom »dejanje naj ga znači«.

K estetiki *Pastirja* spada tudi preplet pravljčnosti in realizma, pri čemer je realizem v ospredju. Realistični motivi so na primer: preživljanje z nabiranjem in prodajo drv, realizem oziroma naturalizem pastirskega življenja, da pastirji iz dolgočasje ali tudi zaradi izsiljevanja ali drugačne moralne sprevrženosti mučijo živali, realizem medsebojnih človeških odnosov, kot sta strah matere ter lakomnost zamorskega cesarja.

Na drugi strani so idilične, poetične, pozitivne stvari: pastirčkova dobrosrčnost, resnično sočutje do živali, ki ne izvira iz pobožnosti, ampak je naravno. Pastirček do matere (v pesnitvi je najbrž nalašč zabrisano tudi to, ali gre za mater ali za staro mamo) ni tako sočuten kot do živali, ampak je celo realno zahteven. Do zamorskega cesarja pa je neusmiljen, kar je prav presenetljivo.

Ni jasno, ali zamorski cesar pomeni Valjavcu samo, da je izza morja, ali pa mu že pomeni črnca, kar je gotovo umetniško slikovito, ne pa žaljivo. V pravljici in v prvotnem Valjavčevem besedilu je morski cesar. Vabljava je razlaga, da bi se v morskem cesarju bodisi zavestno bodisi podzavestno utelešala grožnja, ki so jo Slovenci vedno bolj zaznavali s strani Italije, siceršnji cesar pa seveda lahko predstavlja Avstrijo.

Zaključek pesnitve ni učinkovit, vendar ga je treba razumeti kot premik pozornosti od pastirja, človeka, na mačko in psa, na njun uspeh, vse ostalo je samo nujni dodatek. Pes in maček ne delujeta pravljичno, kakor bi bilo, če bi se preko njiju zdaj poplačevalo ali obrestovalo prejšnje dečkovo usmiljenje, ampak se nanju preprosto prenašajo človeške lastnosti, vključno z napakami in doživljanjem nevarnosti. Pesnitev učinkuje tako, kot da sta pes in maček slučajna oziroma naravna, ne pa pravljичna človekova pomočnika. Torej se zgodba ne razvija predvsem pravljичno, ampak dokaj stvarno in resničnostno.

Valjavec je mojster ganljivosti, domišljije, realistične opisnosti in tudi umetniške večpomenskosti. V ljudskem izročilu je pogosto naletel na estetsko-kompozicijsko nedovršenost, nepopolnost, razkrojenost. V *Pastirju* je izkoristil priložnost, da je vzpostavil čim popolnejša estetska razmerja. Bralec-otrok doživlja Valjavčev preplet pravljичnosti in resničnosti z začudenjem in užitkom. Fran Levec piše: »Koliko imamo v našem slovstvu tako ljubih, tako presrčnih pravljic, kakor je Valjavčev Pastir? Beri ga na glas otrokom in videl boš, kako bodo strigli z ušesi, kako se jim bodo iskriale oči in kako jim bo rdel obraz od veselja in razgrete fantazije! Čudim se, da še nikomur ni prišlo na misel, da bi bil to prelepo pravljico uvrstil v naša berila. Kakor bistri studenec po zeleni loki mu teče v tej pravljici gladka beseda neprisiljenega pripovedovanja, da se ga poslušavec ne more naslušati.«

Ko hvalimo Valjavčevega *Pastirja*, moramo vendarle priznati, da jezikovno-oblikovno ni popolnoma izdelan v vseh podrobnostih. Nekatere vrstice so ritmično nerodne ali jezikovno šibke. Na primer izrazi: *k domu pride* (pomeni: domov pride); *ribam na povoljno gostje*; *kup je gotov*; *pa veleva, naj priprave/ se omišljajo za svate*; *pa mu nekaj prstan zmakne*; *ko začne pes jezen biti*; *in ko pride na tla srečno* itd. Valjavec je napisal *Pastirja* verjetno hitro, v enem mahu, in ga ni povsem obrusil.

Medtem ko je v začetnem, mladostnem obdobju Valjavec prirejal in poustvarjal ljudske pravljice kar v prozi, je postal pozneje verzifikator, in sicer velik eksperimentator na področju ritma in verza. Zanimalo ga je svetovno slovstvo, posebno romantične pesnitve. Preizkušal je mnoge vrstice, kitice, moške in ženske rime, asonance, nerimane vrstice. Kar preveč, ni se mogel ustaliti. Zato je tem pomembnejše, ko ugotavljamo, da je za *Pastirja* izbral primerno, popolnoma posrečeno pesniško obliko. Primerno in najboljšo za otroškega pa tudi siceršnjega bralca glede na vsebinsko in slogovno zasnovo pesnitve. Kajti na primer ritem heksametra basenske pripovedke *Volk in pes*, ki pač ni namenjena osnovnošolcem, temveč srednješolcem in literarno izkušenim sprejemnikom, ne bi bil primeren za *Pastirja*.

Odkod nerimani, nekitični trohejski osmerek Valjavčevega *Pastirja*? Na primer: *Daj nam tisti hlebec kruha!* Ali pa: *Jezni cesar de ga v ječo*. Ta vrstica, posebno ker je nerimana, je podobna znamenitemu srbskemu desetercu, vendar ne potrebuje premora in je bolj ljudska oziroma lažja kot deseterec. Pojavlja se v slovenskem ljudskem pesništvu, v kajkavskem pesništvu, v Trdinovi pripovedni pesmi (*Slovenska Bčela*), v Štefanovi lirski pesmi (SB), v Valjavčevi izvirni poeziji, vendar ne v velikem številu, le tu in tam.

O ljudskem ritmu pesništva v Reziji piše na primer Baudouin de Courtenay, in sicer o »čudoviti sposobnosti nekaterih Rezijancev, da pripovedujejo in sploh govorijo v vrsticah«. Te vrstice so moški četverstopni jambi, kar pomeni, da je zlogov osem in da je končni zlog vrstice naglašen. Rim ni ali so slučajne. Courtenay pravi, da je to tudi plesni in glasbeni ritem in da se uporablja za veselo vsebino, medtem ko je za žalostno vsebino ritem drugačen. Primeri: *Lepó zacitirájte mi, / ki tjo dobró va*

zaplatit (lepo mi zaigrajte, kar vam hočem dobro plačat). S tem v zvezi naj povem, da je Valjavec pogosto eksperimentiral prav z vrsticami, ki imajo naglašeni, večinoma rimani zadnji zlog, torej po rezijanskem načinu. Njegova pesnitev Ovsenjak je zložena v takšnih zaporedno rimajočih se vrsticah.

Milko Matičetov (*Rožice iz Rezije*) dopolnjuje Baudouina s tem, da odkriva v nekaterih rezijanskih ritmičnih izdelkih ne le govorno spretnost ampak tudi drobne pesniške umetnine. Poleg tega opozarja na pomen drugačnega, čeprav redkega ritma: to je sedemzložna jamska vrstica, ki se seveda končuje z nenaglasom, in tudi ta je nerimana. Med drugim se uporablja v pripovednem pesništvu, na primer v žalostni pesmi o lepi Vidi. Matičetov previdno domneva, da moški četverostopni jamb prevladuje zato, ker so v rezijanskem narečju bolj kot v ostali slovenščini pogoste enozložne in jamske besede.

Ali to pomeni, da so za druge Slovence bolj primerne trohejske vrstice z nenaglašnim zlogom na koncu, v kakršnih je spesnjen *Pastir*? Ali je ritem Valjavčevega *Pastirja* lahko slovenski ljudski ritem, seveda če odmislimo usodno veselje in navezanost Slovencev na rimanje?

Valjavčeva varaždinska izdaja pravljic vsebuje na koncu kot posebni dodatek 32 ljudskih pesmi. Njihov ritem je različen, šest od njih pa je spsnjenih v trohejskih osmercih, ki so bodisi rimani ali nerimani. Navajam odlomek iz pripovedne pesmi:

*Točila sem ruso vince,
Vince pili tri junaci,
Nesu šteli plačuvati,
Ja vas idem k sucu tužit.
Še odlomek iz šaljive pesmi:
Išel maček v kovačiju,
Bude maček iglu koval.
Kaj bu maček z iglom delal?
Bude maček vreču šival.*

Slučajno najdem takšno vrstico, ki se ujema z Valjavčevo v *Pastirju*, tudi v ljudskih pesmih iz hrvatskega Zagorja, objavljenih v *Slovenskem glasniku* leta 1860.

V Valjavčevi izvorni ali na osnovi ljudskega pesništva spsnjeni poeziji se tu in tam tudi pojavlja nerimani trohejski osmerek. Najbolj posrečena je izpovedna pesem, ki se pričinja:

*Pobič sem pod gradom hodil,
Gospodična v lini stala
Pa mi z line govorila:
Pobič, ki po zemlji hodiš,
Kaj boš ti po zemlji hodil,
Hodi k meni gospodični:
Ne bo treba kruha jesti...*

Na vprašanje, odkod glavna pobuda za vrstico Valjavčevega *Pastirja*, ki je tako značilna in posrečena, torej ne moremo odgovoriti z gotovostjo. V *Pastirju* se pojavlja največkrat v obliki, ko se ena vrstica ujema z enim stavkom, in pa v obliki, ko se dve vrstici ritmično poveujeta v stavčno celoto. Na primer:

*Tisti čas pa se pripelje
v goste sem zamorski cesar.*

Medtem ko ne moremo z gotovostjo najti izvora Valjavčeve vrstice, pa je po drugi strani zanimivo, da sta ta vrstica ali ritem in tudi sama zamisel in zgradba pesnitve *Pastir* vzbudila posnemanje. V *Slovenskem glasniku* se namreč leta 1861 pojavi sedem strani dolga pesnitev z naslovom *Čuden strah*. Spesnjena je v istem ritmu kot *Pastir*, vsebinsko pa gre za združitev več ljudskih pripovedk oziroma motivov o človeku, ki je iskal strah. Primerjava z Valjavcem kaže sorazmerno ritmično-jezikovno spretnost, estetsko pa Valjavec v vsakem pogledu zelo nadkrijuje tega pesmarja. Navajam začetek:

*Bil je nekdanj majhen deček,
Ki poslušal je pazljivo,
Staro mater storje praviti.*

Podnaslovni podatek pesnitve *Čuden strah* je popolnoma enak kot pri Valjavcu: *Narodna pripovedka; zložil A. Kos*. In kdo bi bil ta Kos? Leta 1858 vidim v *Slovenskem glasniku* še eno njegovo objavo: *Narodne pesmi. Zagorske. Poslal A. Kos*. Slovenski biografski leksikon mi pove, da je to verjetno Anton Kos, slovenski rojak, rojen leta 1837, doma blizu Rogaške Slatine, vse življenje dejaven publicist, znan tudi s psevdonimom Cestnikov, živel je kot pravnik na Hrvaškem, šolal se je tudi v Zagrebu, od aprila 1860 pa v Varaždinu, kjer je maturiral leta 1861. Verjetno je bil Valjavčev dijak na gimnaziji in sta literarno sodelovala.

Ko že govorim o Valjavčevem vplivu na sodobnike, naj omenim, da sem v Zagrebu, išoč tisti del Valjavčeve zapuščine, ki ni prišel v Ljubljano k Levcu – žal je nisem našel – v Inštitutu za etnologijo in folkloristiko s prijazno pomočjo tamkajšnjih delavcev pregledal nekaj rokopisov, ki so v veliki meri prepisi Valjavčevih v Varaždinu izdanih pripovedk. Valjavec je torej kot narodopisec vplival na sodobnike in je za Hrvate zelo pomemben. V arhivu akademije v Zagrebu pa sem prebiral Valjavčeva pisma Daničiću, ki med drugim kažejo, da je bil Valjavec v Varaždinu tesno povezan z znamenitim jezikoslovcem in kulturnikom Vatroslavom Jagićem.

Valjavčeva objava *Pastirja* v *Slovenskem glasniku* leta 1859 obsega 487 vrstic (verzov). Označenih je 8 odstavkov ali če rečemo kitic, spevov. Naj jih naštejemo s svojo oznako vsebine: 1. Uvod (11 vrstic), 2. Pes, 3. Muca, 4. Kača vključno z gostijo doma, 5. Zaljubljenost in pšenica, 6. Vinograd, 7. Grad in svatovanje, 8. od »morskega cesarja« pa do konca je samo en odstavek. Majhno število odstavkov kaže na avtorjevo velikopoteznost in na zaključno fabulistično pospešenost, napetost, enotnost.

Izdaja *Pastirja* leta 1859 vsebuje eno Valjavčevo opombo. To je razlaga k vrsticami: *In ta hipec pred, ko veja/ K vej' udari, je gotovo*. Pesnikova opomba se glasi: *»Véja v pomenu augenlied še živí med narodom. Slišal sem jo od Laščana, ki je rekel, da so mu mati večkrat rekli: nisi toliko pri miru, da bi veja k veji udarila. V staroslovenščini je bila samo v dualu navadna.«* Torej *veja* pomeni veka, to je »kožna guba, ki pokriva zrklo« (SSKJ). Vendar beseda *veja*, *vejica* po svojem bistvu kaže, da pomeni tudi trepalnica, zgornja in spodnja. – Vsekakor je razlaga navedenih vrstic potrebna še danes, je pa izpadla – tudi Viktor Smolej je nima – kajti že France Levce Valjavčeve opombe ni ponatisnil, ampak jo izpustil, drugi pa so mu sledili, misleč da gre za vejo v gozdu.

Nadaljnje redakcije besedila *Pastirja*, to je po letu 1859, so:

II. redakcija je Valjavčev rokopis, ki je verjetno nastal v zadnjih letih njegovega življenja, ko je na pobudo Levca pripravljaval novo izdajo svojega pesniškega dela.

Ta rokopis, ki je nekoliko poškodovan, je ohranjen v Državnem arhivu Slovenije, in sicer v arhivu Slovenske Maticе, škatla št. 37.

V tem rokopisu so označeni trije odstavki več kot v prvotisku, torej je 11 odstavkov. Označen je posebni odstavek v končnem delu, in sicer vključno od vrstice *Temna ječa je brez luči*. Dalje je osamosvojen kot posebni odstavek zaključek pesnitve, ki pripoveduje, da se je pesnik udeležil svatbe. Končno je razdeljen še prejšnji (glede na izdajo 1859) četrti odstavek, ki pripoveduje o kači, in sicer je meja potem, ko kačica pove dečku navodilo glede prstana, to je pred vstopom v dular. Možno je, da je bil kateri od teh treh novih odstavkov – ali pa vsi trije – zamišljen že leta 1859, vendar tiskarsko ni bil uresničen.

Pomembno je tudi, da ima rokopisno besedilo ne 487 vrstic, ampak 481. Valjavec je upravičeno izpustil 5 vrstic, ki sledijo dogodku, ko zamorski cesar prestavi grad in cesarično. V teh vrsticah se vsebina ponavlja, novo, vendar cesar izdelano, je samo to, da so se pastir in drugi zjutraj zbudili nekje drugje, verjetno spet v koči.

Poleg tega so v rokopisnem besedilu izpuščene še tri nepomembne, odvečne, ponavljalne vrstice. Na novo pa je Valjavec vključil dve vrstici. Ti vrstici dobro dokazujeta njegov izjemni estetski okus, saj prispevata k lepoti, k živosti, k doživljanju vsebine. Zato je prav, da ju navedemo:

1. Ko se pes in maček vračata s ponovno pridobljenim prstanom in ko pes predlaga, da bi on nosil prstan, ker je nošnje vajen, maček pa iz častihlepja hoče sam držati prstan, medtem ko pes plava, on pa jaha na psu, je vstavljena tale vrstica: *Al' ni prstan mehka miška*, nakar sledi: *zmuzne mačku se iz gobca*.
2. Ko maček prinese prstan v ječo in ko ga pastir ljubkujoče boža in je lepo opisano, da maček »zobloči hrbet« in dvigne rep, je vstavljena nova vrstica: *ker mu je to dobro delo*.

Torej je v rokopisnem besedilu skupaj 481 vrstic ($487 - 5 - 3 + 2$). To število ostane enako v vseh naslednjih redakcijah besedila, razen v eni. Preden preidemo k naslednjim redakcijam, pa moramo še opozoriti, da je Valjavec precej preoblikoval in izboljšal rokopisno besedilo. Kakšnih kompozicijskih posegov ni izvedel.

Trikrat ponavljajoči se glagol, da so pastirji *pobijali* psička, mačka in kačo, je nadomestil z glagolom *tolči*. Najbrž je hotel omiliti grobost in se je odločil za pesniško nedoločnost. Živali ob prvem imenovanju imenuje drugače: *mlado ščene*, *majhen maček*, *majhna kača*. Oseba, ki se je imenovala *morski cesar*, je zdaj postala *zamorski cesar*. Namesto s členom prsta pastir zdaj trka na prstan s *členkom*. Namesto glagola *kušujeta se* je zdaj glagol *poljubljata se*. Namesto vrstice *Jést' in piti vsake vrste* Valjavec napiše: *jesti, piti vsake vrste*, kar je bilo v skladu z Levčevim nasprotovanjem apostrofu in zavzemanju za spoj (sinicezo). Medtem ko v prvem natisu primerja valovanje pšenice v jezovi na jezeru, stoji v rokopisu na jezerci, v kasnejših redakcijah pa na jezercu. Medtem ko je v Slovenskem glasniku *ne morite, raj' ga meni dajte*, je v rokopisu: *mar ga meni dajte*. Prvotno je *In pa pot od mojga grada*, zdaj pa: *In pa pot od tod do grada*. Itd., itd.

Vse te malenkosti bi bilo treba pregledati in oceniti, katere spremembe so boljše in estetsko pomembne. Naj omenim, da Valjavec v rokopisu uporablja slogovno primerno štiri izraze za isto žival: *maček*, *mucek*, *muca*, *mačka*.

III. Redakcija *Pastirja* je Levčeva. To je prvi knjižni natis *Pastirja*, in sicer v *Poezijah* leta 1900. Levec razdeli pesnitev kar v 22 odstavkov. Število vrstic ostane nespremenjeno (481). Levec se v glavnem drži Valjavčevega rokopisa. Uvede le

malo svojih popravkov, ki so večinoma pravopisni. Odpravlja apostrof in upošteva sinicezo. Medtem ko Valjavec dosledno naglašá roditeljske samostalnikov *zlato, srebro* na prvem zlogu, Levec nekoliko spremeni besedilo, zato da pridobi knjižni naglas na končnem zlogu – vendar te operacije ne izvede dosledno, tako da je nastala neljuba dvojnost: *Ali on srebrá ne voli: Voli rajši sreb́ra, zláta!* Levec prislov *domu* nadomesti z *domov*. Levec nima nobenih besednih razlag.

Po Levcu sta vključila *Pastirja* v izbor Valjavčevih spisov leta 1922 urednika Fran Erjavca in Pavel Flere. Besedila *Pastirja* v tej izdaji nisem preučil. Prav tako ne v dveh izborih – enem ožjem in enem širšem – ki ju je po drugi svetovni vojni pripravil Viktor Smolej (1965, 1980).

V samostojni knjižni izdaji, kot slikanica, je *Pastir* izšel leta 1944, in sicer ga je ilustrirala Ksenija Prunkova. Tudi tega besedila nisem pregledal. Potem pa je *Pastir* izšel kot slikanica z znanimi ilustracijami Marlenke Stupica leta 1958 in 1967.

IV. Pred sabo imam izdajo slikanice iz leta 1967. Besedilo *Pastirja* je tukaj razdeljeno na 20 odstavkov. Glede na Levčevo izdajo je besedilo v glavnem nespremenjeno in tudi tukaj ni besednih razlag in komentarja. Vrstice se ne pišejo več vse z veliko začetnico, kot je pri Valjavcu in Levcu. Omenim naj spremembo vrstice *Pa je le nabral suhljadi* (Levec), zdaj pa: *pa je spet nabral suhljadi*. Beseda *gostarije* je spremenjena v pogostitve.

Hkrati s slovensko izdajo je leta 1958 izšla slikanica *Pastir* v tujejezičnih izdajah, tako v nemščini in angleščini. Ilustracije Marlenke Stupica so tukaj večje in barve izrazitejše. Besedilo pa je v prozi, in sicer je navedeno, da je slovensko prozno priredbo, na osnovi katere so delali prevajalci, pripravil znani pesnik Cene Vipotnik. Založba Mladinska knjiga se seveda ni poslužila kajkavske pravljice, ampak se Vipotnikova priredba zvesto drži Valjavčeve vsebine. V prevodu je prozno besedilo razdeljeno na številne odstavke, ker je upoštevan vsakokratni premi govor.

Vipotnikov slovenski izvirnik najbrž ni bil izdan in nemara ni ohranjen. Precej sem ga iskal, vendar za zdaj brez uspeha. Valjavčev *Pastir* je bil v prozni obliki preveden še v nekaj jezikov, gotovo v hrvaščino, srbsščino, italijanščino, madžarščino, slovaščino in francoščino.

Obstaja posnetek govorne izvedbe *Pastirja*, in sicer je bila leta 1967 v založništvu Mladinske knjige posneta pri RTV Beograd plošča, na kateri pripoveduje (govori) Valjavčevo besedilo veliki slovenski igralec Stane Sever. Ta plošča je dostopna v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

V. Založba Mladinska knjiga je napravila nadaljnji korak. Verjetno leta 1978 je izšla priredba Valjavčevega besedila *Pastirja* v standardni slikanici. Prireditelj je Severin Šali, kot urednik pa je bil naveden Niko Grafenauer. Šalijeva prireditev ni malenkostna, temveč slogovno bistvena. Proti temu posegu sem takrat protestiral v šolskem glasilu *Prosvetni delavec*. (23. III. 1979)

Valjavec je estetske velikega formata, kakršnih imamo Slovenci malo. Ni bil pikoavec ali vejicelovec. Kadar je nastopal kot umetnik, je puščal ob strani pravopisne malenkosti in so mu bile pomembne bistvene, estetske značilnosti besedila. Zato bi bilo treba z Valjavčevim besedilom ravnati zelo previdno. Priznavam potrebo, da bi bilo besedilo popolnoma dostopno in razumljivo brez kakršnih koli opomb in razlag, in pravico založbe, da izboljša jezikovno obliko in obrusi ritmične nerodnosti ter prilagodi vsebinske prvine sodobnemu življenju. Tudi je gotovo, da imajo besedni umetniki pravico do takšnega ali drugačnega prirejanja.

Danes gledam na Šalijevo priredbo manj kritično kot nekdaj. Mislim, da so nekatere Šalijeve vrstice prav posrečene, na primer: *in potonil je v globino*. Vendar obžalujem, da je prireditelj prezrl in spremenil nekatere lepe Valjavčeve vrstice in dosežke, na primer: *kupe kakor kope mrve*. V priredbi marsikaj učinkuje premalo nežno in fino, preveč grobo in nekako karikirano. Na primer:

*Cesar je pa zdaj pripravil
svoji hčeri in pastirju
tako svatbo, svatovanje,
da mu zlepa ni primere.
Jedli so, se veselili,
vso deželo pogostili.*

Prireditelj je *dvanaest junošev* spremenil v *dvanaest korenjakov*. Na vsebinski ravni je novo to, da je kazen zamorskega cesarja omiljena:

*Ej, kako se zdaj ustrašil
je zamorski car tatinski!
In kaj z njim so naredili?
S krepko brco so poslali
ga domov čez širo morje.*

Pesnitev ima v Šalijevi priredbi 500 vrstic, torej 19 več kot pri Valjavcu. Razdeljena je na 28 odstavkov. Res je besedilo bolj tekoče, a pojavile so se tudi nove naglasne in ritmične trdote, na primer: *dan v nji kot noč je črn; šele tam spet da ga mačku, / da z njim spleza do jetnika; Prideta do morja. Zlomka, / kako priti čez vodovje?*

Valjavca je treba zaščititi, kajti njegovo delo še ni dovolj visoko ocenjeno. Sploh pa je treba imeti do jezikovnega zgodovinskega izročila podoben kultiviran odnos, kot ga imamo že do ljudskih plesov, starih obrti, starega pohištva, ljudske arhitekture.

Treba je spoznati, da Valjavec pripada po eni strani gorenjskemu jezikovno-kulturnemu krogu, po drugi strani pa tudi vzhodnoslovenskemu in hrvaškemu oziroma vseslovenskemu. S tem v zvezi bi morali sodelovati Preddvor (Kranj, Kamnik) in Varaždin ter še kakšen vzhodnoslovenski kraj.

Kakorkoli je moj literarni odnos do Šalijeve priredbe *Pastirja* kritičen, pa mi je po drugi strani njegova priredba tudi zelo zanimiva in dobrodošla. To pa zato, ker sam uporabljam Valjavčevega *Pastirja* ne toliko za pouk književnosti, ampak za posebni šolski ali didaktični, pripovedni projekt, poleg tega načrtujem narodopisne prireditve. To pa je posebna zgodba. Vabim vas, da jo spoznate iz moje knjige: Milan Dolgan: *Govorno ustvarjanje*, Založba Rokus, Ljubljana 1996; prvo poglavje: *Sestavljanje vrstic – govorno pesnjenje* (strani 11–32).

Summary

A SOURCE AND SUCCESS OF PASTIR (by M. Valjavec)

The author of the article, with his contextual and stylistic analysis of the Slovene fairy tale *Pastir*, written upon folk motifs by Matija Valjavec in the previous century, proves an aesthetic value of the text, still greatly popular. He warns modern linguistic redactions to have a more respectful and cultivated attitude towards Valjavec and oral tradition.